लोकप्रियसाहित्यग्रन्थमाला-१९

मञ्जुनाथग्रन्थावलिः

द्वितीयभागे

प्रथमखण्डः

उपन्यासाः कथाश्च

प्रधानसम्पादकः
राधावल्लभत्रिपाठी
कुलपतिः

सम्पादकौ
देवर्षि-कलानाथशास्त्री
रमाकान्तपाण्डेयः

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्
मानितविश्वविद्यालयः
नवदेहली

विषयानुक्रमणिका

भट्ट-श्रीमथुरानाथशास्त्रिणां जीवनं साहित्यसेवा च xxvii

भूमिका xli

मञ्जुनाथग्रन्थावलिः

उपन्यासखण्डः

उपन्यासः		पृ.सं.
१.	आदर्शरमणी	१-२३
२.	मोगलसाम्राज्यसूत्रधारो महाराजो मानसिंहः	२४-६५
३.	भक्तिभावनो भगवान्	६६-८१

कथाखण्डः

ऐतिहासिककथाः

१.	अलक्ष्येन्द्रश्च दस्युश्च	८३-८४
२.	वीरबालकः	८५-८७
३.	वीरपरीक्षा	८८-९१
४.	धन्योऽसि धर्मवीर	९२-९४
५.	अत्याचारिणः परिणामः	९५-९८
६.	सिंहदुर्गे सिंहवियोगः	९९-१०३
७.	पुरुराजस्य पौरुषम्	१०४-१०६
८.	अङ्गुलिमालः	१०७-११०
९.	पृथ्वीराजपौरुषम्	१११-११५
१०.	आल्हा च ऊदलश्च	११६-११९
११.	मातृसेवायां चिरममरे द्वे बलिदाने	१२०-२५
१२.	सामन्तसङ्ग्रामः	१२६-१२८
१३.	भारतध्वजः बालवीरः	१२९-१३४
१४.	अनुतापः	१३५-१३९
१५.	चन्द्रहासः	१४०-१४५
१६.	कृत्त्रिमबुन्दी	१४६-१४८
१७.	वीरवाणी	१४९-१५२
१८.	प्राणानां भाषा	१५३-१५५
१९.	विजयिघण्टा	१५६-१६०
२०.	कर्णश्चार्जुनश्च	१६१-१६३
२१.	सत्यो बालचरः	१६४-१६९
२२.	धन्यो भारतीयवीरः	१७०-१७२

कामस्तु विषयासक्तचेतसोः स्त्रीपुंसयोर्निरतिशयसुख - स्पर्शविशेषः। परिवारस्त्वस्य यावदिह रम्यमुज्ज्वलं च। फलं पुनः परमाह्लादनं परस्परविमर्दजन्मस्मर्यमाणमधुरम् उदीरिताभिमानमनुत्तमं सुखपरोक्षं स्वयं संवेद्यमेव।

अवन्तिसुन्दरीकथाया गद्यांशोऽयं तस्य पदप्रयोगदक्षताया निदर्शकः -

रज्जुरियम् उद्बन्धाय सत्यवादितायाः, विषमियं जीवित-हरणाय महात्म्यस्य, शास्त्रमियं विशसनाय सत्पुरुष-वृत्तान्तानाम्, अग्निरियं निर्दहनाय धर्मस्य, सलिलमियं निमज्जनाय सौजन्यस्य, धूलिरियं धूसरीकरणाय चरित्रस्य ?

बाणादीनां रचनासु कल्पनायाः प्राधान्यात् याथार्थ्यस्य सर्वथाऽभावः। दण्डिनो ग्रन्थयोः पुनर्यथार्थवर्णनस्य दृश्यते प्राधान्यम्।

बाणभट्टस्य रचनापद्धतिमवलम्ब्य परवर्तिभिर्नैके गद्यबन्धाः प्रणीता। तेषु कवेर्धनपालस्य तिलकमञ्जरी इदानीमुपलभ्यते। ग्रन्थेऽस्मिन्नेकतो बाणभट्टस्य भाषानुकृतिरपरतश्च गद्यस्य व्यावहारिकं स्वरूपमुपलभ्यते। सन्दर्भानुसारिणी शब्दयोजना नूनमिह मनोहारिणी। उपमोत्प्रेक्षाद्यलङ्कारणां प्रयोगेऽपि कविर्भजते वैलक्षण्यम्।

संस्कृतगद्यलेखकेषु गद्यचिन्तामणिकारस्य वादीभसिंहस्याऽपि स्थानं महत्त्वपूर्णमस्ति। जिनसेनस्य महापुराणे प्राप्ता जीवन्धरस्य कथैवेह एकादशलम्बेषु वर्णिता। प्राचीनसंस्कृत-गद्यकाव्याधारायां वामनभट्टबाणविरचितं वेमभूपालचरितमपि उल्लेखमर्हति। वेमभूपालः कवेरस्य आश्रयदाता राजा स्वयमपि महाकविरासीत्। तस्य वर्णनं ग्रन्थेऽस्मिन् कृतं कविना।

प्राचीनसंस्कृतगद्यसाहित्येऽन्या अपि गद्यरचनाः स्युः किन्तु सुबन्धुबाणभट्ट-वामनबाणभट्टादि-षट्कवीनामेव कृतय उपलभ्यन्त इदानीम्। दण्डिबाणयोर्गद्यलेखने यद्यपि महान् अधिकार आसीत्, तथापि परवर्तिभिः गद्यस्य प्रयोगः पद्यापेक्षया न्यूनतरमेव कृतमिति ज्ञायते इतिहासग्रन्थानामध्ययनेन। आधुनिकैर्विश्वेश्वरपाण्डेयप्रभृतिभिः गद्यरचनायां गौरवाभिवृद्ध्यर्थं कश्चन नूतन एव प्रयासो विहित इति नैका गद्यरचनाधारा युगेऽस्मिन् प्रादुरभूवन्। अम्बिकादत्तव्यासेन शिवराजविजयाख्यग्रन्थस्य रचनया संस्कृतसाहित्ये उपन्यास-लेखनपरम्परोद्भाविता। एवमन्ये ग्रन्थकारा अपि नूतनकाव्यधारायां कवयन्तो दृश्यन्ते। विंशशतकस्योत्तरार्द्धोऽयं संस्कृतगद्यरचनायाः स्वर्णयुगत्वेन व्यपदेशमर्हति, यस्मिन् भट्टमथुरानाथशास्त्रिप्रभृतयः प्राचीना रामकरणशर्म-राजेन्द्रमिश्र-केशवचन्द्रदाशप्रभृतयश्च

साहित्याम्बुधिसंविहारनिपुणः शब्दागमज्ञाग्रणीः
छात्राध्यापनलग्नधीः शुचिमनाः काव्यप्रबन्धोद्धुरः।
छन्दःस्वेकघनाक्षरप्रियतमो देवर्षिवंशोज्ज्वलः
चित्रेऽयं प्रतिभाति भट्टमथुरानाथाभिधः कोविदः।।

भट्टश्रीमथुरानाथशास्त्री "मञ्जुनाथः"

(१८८९-१९६४)

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्
मानितविश्वविद्यालयः
नवदेहली